

Вадим Рубель

СЕРЕДНЬОВІЧНА ЯПОНІЯ НА ШЛЯХУ ВІЙСЬКОВОЇ ДИКТАТУРИ. ДИКТАТУРА ТАЙРА

Реформи Тайра – введення надільної системи, кодифікація законів, формування професійного централізованого бюрократичного апарату, плановий характер економіки й суспільства – перетворили Японію початку VIII ст. на одну з найпотужніших держав Далекого Сходу. Але життя завжди складніше най-ідеальнішої схеми. Японський експеримент науково побудованого планового суспільства тривав менше століття і завершився цілковитим крахом.

Занепад суспільства почався з розвалу державної надільної системи (*kochikomin*). Японії завжди бракувало родючих земель, а “науково обґрунтована” система, коли кожній селянській родині чиновники давали вказівки про час посадки, планували врожай, відповідний обсяг податків, навіть місце садіння певних культур та сівозміну разом з тканинною рентою для жінок, відробітковою і військовою повинностями для чоловіків, мала сприяти інтенсивному освоєнню нових земель. Вирубка і викорчувування лісів, створення терас у горах вимагали величезних зусиль, але охочих каторжно працювати на чужій землі було небагато. А без цього зростаюче населення опинялося перед загрозою голоду. Та й збільшення населення звелено нанівець легітимні нормативи земельних сімейних ділянок. Жорстко централізоване планове господарство зайшло в глибоку кризу: необхідні були реформи.

Перший відхід від плановості стався 723 року, коли центральна влада ухвалила піднятій 1 млн. *cho* (понад 1 млн. га) перелогів, які оголошувалися на 2–3 покоління власністю того, хто їх обробив [Кузнецов и др. 1988, 54], але таким обіцянкам вірили мало, і земля освоювалася вкрай повільно. Не допомогло й насильницьке переселення селян на державні землі, вкриті гірськими лісами. Палична дисципліна малодійова, а в аграрному секторі – особливо, тому 743 року було прийнято історичну ухвалу: піднята цінина оголошувалася вічною власністю того, хто її обробив – “съеном” – *shoen* [Істория Азии 1970, 29]. Це зламало монополію держави на земельну власність.

Народ Японії так жваво відгукнувся на можливість отримати землю, що влада почала навіть обмежувати й гальмувати цей процес, але зупинити його вже не могла. Буддійська церква теж взяла активну участь у земельній приватизації (найбільший у країні храм Тодайдзі закріпив за собою в середні VIII ст. 25 *cho* земель, а наприкінці XII ст. збільшив свій *shoen* ще в 12 разів [Кузнецов и др. 1988, 55]). Другим фактором розвалу державної землевласності стали місцеві чиновники: за хабар або просто для себе бюрократи переоформлювали вже оброблені ділянки як залишені, потім засвідчували фіктивне освоєння цих земель, а тоді оформляли приватизацію. Проте й держава не дрімала: сума податків з кожної провінції була жорстко визначеною, і якщо обсяг державних земель зменшувався (на користь “съенів”), влада просто компенсувала нестачу, збільшууючи побори з тих, хто лишався в межах *kochikomin*. Подвійний податковий тягар штовхнув селян на відкриту втечу від державної юрисдикції і масовий перехід до “опікунів” – *honka*. Надільна система, а разом з нею і жорстко централізована планова економіка розвалилися.

Корінні зміни соціально-економічного устрою відбилися в зміні політичного ладу країни. Після перевороту Тайка (645 р.) найвпливовішим після *tenno* (“імператора”) кланом “Країни Вранішнього Сонця” стала родина Фудзівара, що зро-

зуміло, якщо врахувати роль цього роду в реставрації імператорського правління. Не дивно, що вони через владні важелі захопили найбільші земельні ділянки при розвалі надільної системи: в різних районах країни їх налічувалося 402 [Симонова-Гудзенко 1989, 50]. Поступово Фудзівара прибрали до рук і політичну владу: вони контролювали ключові посади міністрів і радників, мали тісний зв'язок з синтоістською церквою.

Третім фактором, який виштовхнув Фудзівара на верхівку владної піраміди, стала буддійська загроза. Захопивши значні земельні масиви під час “приватизації-съенізації”, буддійські храми стали фактично незалежними від держави, створили власне господарство й потужні військові загони; завдяки школам єдино-борств, якими володіли ченци, вони переважали навіть імператорську армію, бо та набиралася з селян-рекрутів через загальну військову повинність (термін служби становив 1–3 роки [Тайхоре 1985, 17]). Про якусь виучку чи професіоналізм за таких обставин говорити було важко (скажімо, щоб майстерно володіти луком, треба було вчитися майже 20 років [Гумилев 1967, 128]). Щоправда, існували роди військової аристократії (Отомо та ін.), але їхня чисельність була краплиною в морі войнів з селян, які погано розумілися у військовій справі.

Боротьба з прибічниками буддійської теократії виявилася нелегкою, і tempo потягнулися до Фудзівара як до природних союзників проти буддійської небезпеки. Це спричинило докорінну політичну еволюцію “Крайни Вранішнього Сонця”, внаслідок чого всю владу в державі фактично захопили Фудзівара, лишивши імператорам почесті живого бога й функції синтоістського першосвященика. 729 року Фудзівара зобов’язали імператора брати собі дружин виключно з їхнього сімейного клану, потім, спираючись на власні родові військові загони, розгромили Отому. Захопивши імператора Камму, вивезли його на північ від столиці Нара в провінцію Ямасіро, нашпиговану фудзіварівськими “съенами”. У 794 р. вони офіційно перенесли до Ямасіро столицю Японії, назвавши її Хейан (Heian – “мир та спокій”, нині Кіото). 858 року закріпили за собою посаду регента (sesshu) при малолітньому імператорі, а у 887 році закріпили за Фудзівара посаду канцлера (kampraku). Відтоді реальні владні функції в Японії зосередилися в системі sekkan (регентів-канцлерів).

Перебудова японського суспільства не минулася даремно. Фудзівара чудово розумілися на літературі, мистецтві, були рафінованими естетами, але кепсько розбиралися у державних справах, економіці й не бажали навіть чути про ці ганебні, як на них, заняття. Розтринькування державного майна, некомпетентність міністрів і нехтування економічними проблемами привели до розвалу державності в Японії, послаблення її військово-політичного та економічного потенціалу. “Крайну Вранішнього Сонця” рятувало лише те, що її сусіди перебували не в країному становищі. У Китаї, після жахливої десятирічної селянської війни IX ст. на чолі з Ван Сяньчжі та Хуан Чао, 907 р. впала династія Тан і на півстоліття “Піднебесна” стала полігоном для внутрішніх усобиць. Корея також опинилась у полум’ї внутрішніх воєн через розвал держави Сіlla. Кочовики Великого Степу за браком флоту не могли перекинути кінноту на острови, а держава Бохай, досить міцна в Східній Маньчжурії та Примор’ї, була дружня Японії. Майже щороку вою (Японія та Бохай) обмінювались офіційними посольствами, широкими були й культурні контакти¹.

Незважаючи на таке зовнішньополітичне становище, Фудзівара настільки приголомшив розвал держави, що вони вдалися до безprecedентних кроків. 895 року за порадою придворного сановника Сугавара Мітідзане, вони вперше в історії “закрили” Японію для зовнішнього світу, обірвали всі офіційні зв’язки із зарубіжними країнами [Мещеряков 1988, 155–156]. Звичайно, “закриття” не бу-

ло таким жорстким, як у XVII ст., але навіть такий крок на той час вражав, якщо врахувати вплив континентальних країн на японську цивілізацію. Почалося опанування, засвоєння й “японізація” тих запозичень, що їх “Країна Вранішнього Сонця” почергнула за попередні століття. Японія остаточно перестала вважати себе провінцією китайської цивілізації, гостро відчула свій культурний і політичний суверенітет та особливість, почала відходити від китайських стандартів у державно-політичному й ідеологічному житті. Саме за таких умов у XI ст. в супільстві відродилася ідея імператорського правління, спотворення якої розчистило шлях до влади військово-самурайським диктаторам.

Панування Фудзівара влаштовувало не всіх. Навіть у самому правлячому клані, який розділився на чотири гілки, лише північна справді була правлячою [Taniguchi Gō, Torita Jiro 1975, 22]. Решта родів і кланів, а також Фудзівара інших гілок, позбулися навіть надії наблизитися до політичного Олімпу Японії. Влада Фудзівара обтяжувала імператорів, які не забули часів Нарської монархії, буддійські храми, для яких регенти-канцлери були подвійним конкурентом – при розподілі захоплених “сьоенів” та в науці й мистецтві. Становище ускладнила й украї невдача економічна політика Фудзівара. Політико-економічна криза викликала необхідність зміни системи правління, повалення влади sekkan.

Але Фудзівара так міцно трималися влади при дворі, що вирвати в них міністерські портфелі було неможливо. Потрібна була політична мудрість, аби розв'язати цей “гордів вузол” і водночас не розвалити остаточно японську державність, яка й так дихала на ладан. “Великі потрясіння” могли остаточно доконати її. З іншого боку, сама природа підштовхувала японців до змін. На рубежі X–XI ст. лиходіття звалися на “Країну Вранішнього Сонця”. 898 року “небо прокреслила комета” – знак біди, того ж року на Японію обрушився страшний тайфун. У 993 р. апогею досягли релігійні сутінки на святій горі Хієй, від яких постраждали місцеві храми. А в наступні два роки спалахнула невідома доти моровиця, яка забрала багато життів у столиці. Жертвами її стали вісім представників знаті, серед них два канцлери [Gukansho 1967, 183–184]. Продовженням цих бід стала політична анархія початку XI ст., коли з восьми імператорів лише один перебував на троні більше року, а серед канцлерів з’явилися люди позбавлені усяких талантів і навіть п’янici [Gukansho 1967, 184]. Складся становище, “коли задумане добром ставало гідним сорому” [Gukansho 1967, 325]. Необхідні були реформи, проведення яких пов’язане з іменами двох імператорів – Госандзьо та Сіракава – автора і виконавця вдалої політичної ідеї.

Ще наприкінці X ст. для боротьби з Фудзівара *tenno* започаткували інститут kurando (особистий секретаріат при імператорі), через яких “нащадки Аматерасу” прагнули вирішувати державні справи без регентів-канцлерів. Але переконавшись, що вирвати владу у Фудзівара при дворі неможливо, 1072 року імператор Госандзьо зрікся престолу, прийняв сан буддійського ченця і створив власний двір екс-імператора, звідки почав керувати державними справами [Gukansho 1967, 188]. Але через наглу смерть (у 1073 р.) він не довершив своєї справи. Лише його наступник Сіракава (*tenno* у 1072–1086 рр.) спромігся, нарешті, після свого зれчення 1086 року, побудувати систему *insei* (“храм” + “правління”) – правлячих екс-імператорів-ченців. Він залишив Хейан, переїхав у монастир Хейдзан (Ходзюдзі), де створив власне оточення, штат придворних і чиновників, варту й інші атрибути влади [Gukansho 1967, 334]. Звідти Сіракава видавав укази та закони, керував поточними державними справами, ігноруючи офіційний хейан. Отже, стався тихий переворот. Фудзівара офіційно не позбулися своїх посад, залишилися регентами, канцлерами, міністрами, отримували належну платню, але замість влади мали порожнечу – реальна влада перейшла до *insei*. Проте політич-

ної кризи цей переворот не викликав, бо Фудзівара ніколи не виявляли завзяття до державних справ, і коли їх позбавили цього тягая, зберігши все інше, охоче зосередилися на літературі й мистецтві. А екс-імператорів підтримали синтоїстська церква (імператор був першосвящеником shinto), буддійські секти зі своїми воєнізованими загонами ченців (*insei* – це буддійський ченець-імператор), і, нарешті, самураї та чиновницький апарат, яким набрид політичний й економічний хаос у країні.

У XI ст. екс-імператори нарешті спромоглися відібрати владу у Фудзівара, але коли це сталося, *tenno*-ченці опинилися перед невтішною дійсністю: державна надільна система, традиційна опора імператорського роду, давно пішла в небуття, а на рубежі XI–XII ст. останні державні селяни перейшли до приватних маєтків [Симонова-Гудзенко 1989, 53–54]. “Сьоенізація” країни перетворила заможного селянина (*shoushu* – “іменний хазайн”) у хребет японської економіки. Податний двір, сплативши податки, сам вирішував внутрішні проблеми, сам вів господарство і був фактичним (хоч і не завжди юридичним) власником землі. Це прискорило розвиток японської економіки: було введено сівозміну, у землю почали вносити більше добрив, селяни отримували два-три врожаї на рік. Населення “Країни Вранішнього Сонця” досягло 11,32 млн. чол. [Кузнецов и др. 1988, 71]. Але все це відбувалося без представників *insei*, бо їх у приватні маєтки не допускали, а державних земель майже не стало. У XII ст. імператори-ченці спробували інакше здобути собі економічну владу – збільшивши власний земельний домен. За перші десятиліття століття вони в кілька разів збільшили свій *shoen* у шістдесяті провінціях (з шістдесяті шести). Але, відбираючи землі, *insei* зіткнулись з протидією колишніх союзників – буддійської церкви й самураїв. Селяни теж не прагнули повернутися під тотальний державний контроль і відповіли на нову політику низкою повстань. Придушили селянські бунти самурайські дружини та озброєні ченці, але то була “піррова перемога”. Система *insei* себе дискредитувала. Єдиною силою, здатною навести порядок, відчули себе самураї, які відтепер узяли курс на встановлення в країні військової диктатури.

Слово *samurai* (“охоронець”) походить від давньояпонського діеслова *samurai* – “служити”, “охороняти”. Самураї походять від селян, які з розвалом загальної військової повинності лишилися професійними воїнами (*bushi*) і ставали на службу за натуральну платню чи земельний наділ.

У тогочасній Японії, як і в Китаї, військова справа вважалася заняттям недостойним, гідним лише неуків-селюків. Справою аристократії були наука, література, мистецтво. Ось чому до самураїв більшість родовитих сімей ставилася заневажливо. Але й серед аристократів були роди-невдахи, яких із столиці витіснили в провінцію, де частіше потребувався меч для приборкання селян і воєн з айнами², аніж сувої. Звичайно, в провінції чимало знатних родів занепало, бо вони не бажали займатися “брудною роботою”. Але хто її не боявся, згуртував навколо себе самураїв, сперся на їхню військову міць, здобули перевагу у політичній боротьбі. Так виникли самурайські клани, на чолі яких опинилися представники аристократичних сімей, що порвали зі своїми рафінованими столичними родичами, “огрубіли”, але мали в руках реальну військову силу. Найвпливовішими серед них стали клани Тайра і Мінамото.

Тайра походять від принца (*taishi*) Кадзурахарі, п’ятого сина імператора Камму, з яким пов’язане перенесення столиці з Нари до Хейану. Прізвище Тайра вперше отримав Такамоті, онук цього принца, коли його призначили губернатором провінції Кадзуса. Служба перервала зв’язки Тайра з імператорською родиною, і впродовж шести поколінь вони були губернаторами в різних кутках країни. Жодного з них не прийняли при дворі, але осередком їхніх сил з часом став

район Ісе (поблизу столиці), де містилася головна синтоїстська святина Японії – храм богині Аматерасу. Проте головна їхня сила була в самураях. Спираючись на них, Тайра заходилися розширювати земельні володіння і невдовзі прибрали собі значні земельні масиви.

Самураї вірно служили своїм сюзеренам. Професійні воїни, вони швидко визначили витонченим естетам-чиновникам межі, за які ім виходити не дозволялося. Переломним став 1156 р., коли внаслідок відчайдушної боротьби з суперниками в столиці, Тайра здолали їх і встановили своє правління. В Японії почалась епоха військових, а політичним лідером в країні став глава клану Тайра – князь Кійоморі. Верховна ставка Тайра розмістилася в кварталі Рокухара – одному з районів столиці Хейдану.

Зберігши офіційно всі владні посади (*tenno*, *sesshu*, *kampaku*, *insei* тощо), самураї лишили чиновникам платню з їхніх власних “съоенів”, дозволили дос舒心у займатися науками й мистецтвом, жорстоко караючи за спроби політичних інтриг. Але з часом Тайра згадали, що й вони з аристократів, і втрутілись у державну імператорську номенклатуру, чим роздратували стolicну знать. Кійоморі вибив собі посаду головного міністра, яка навіть за Фудзівара часто була вакантною, бо не знаходили гідного кандидата [Воробьев 1990, 12]. А тут напівздинчавільй самурай! Щоправда, небо покарало зухвальця: 1169 року 50-літній Кійоморі тяжко занедужав і, щоб вимолити собі життя, спішно пострягся в ченці під іменем *Jokai* (“Океан чистоти”). Але, видужавши, і далі шокував рафінованих аристократів. Під тиском Тайра імператор одружився з другою дочкою Кійоморі, з третьою – регент Мотодзане, з четвертою – канцлер Мотоміті. Розширяючи власний *shoen*, Тайра привласнили тридцять провінцій [Повесть..., 1982, 37], тобто майже половину земель Японії. А коли дочка-імператриця народила йому онука, 1180 року Кійоморі змусив імператора Такакура зректися престолу і зробив цього трирічного онука Антоку *tenno*. Напруження досягло краю. Самураї Тайра пишно вдягалися, палац Кійоморі суперничав з імператорським. Невдоволених (більше ніж сорок) аристократів диктатор вислав, а кількох взагалі стратив. Це приголомшило родовитих чиновників, бо смертної кари Японія не знала протягом двадцяти п'яти імператорських правлінь (з часів *tenno* Сага, 809–823), тобто понад триста років [Повесть... 1982, 89]. Замість висланих і страчених 16 представників клану Тайра стали вищими сановниками імператорського двору. Але Тайра перебрали край, та й сталося кілька прикрих подій, які людська чутка приписала кари божій за зухвальство Тайра, що теж зашкодило їхньому авторитету.

1177 року спалахнула жахлива пожежа в Хейдані. Згоріла третина міста, загинули тисячі людей, після чого відбудовані столиці дали нову назву – Кіото (*Kyoto* – “Стара столиця”). Проте зміна назви не зарадила: 1180 року на місто налетів “вихор пекла” – небачений ураган. Нерви Тайра не витримали: вони вдалися до поспішних, непродуманих кроків, верхом чого було перенесення столиці з Кіото у Фукухару (селище в спадкових землях Тайра, провінція Сецу). Волею всесильного диктатора всі мешканці колишньої столиці (міністри й сановники також) мусили переїжджати. Будинки Кіото, які доти “суперничали карнізами” [Ноюкі 1981, 47], розбиралися на дошки і річкою сплавлялися до нової столиці, де їх нібито знову мали збирати. Але насправді Кіото розломали, імператора прилаштували жити в маєтку князя Тайра Йоріморі (молодшого брата Кійоморі) у Фукухарі, а решта лишилися без даху над головою.

Але і в новій столиці настрій не поліпшився. “Хейке-моногатарі” свідчить: “Відколи столицю перенесли до Фукухари, людям Тайра снилися погані сни, тривога оселилася в серцях й багато дивного трагіялося” [Повесть... 1982, 235]. Самого Кійоморі долали кошмари: вночі йому марилися черепи. Налякані Тайра

подвоїли (до ста самураїв) нічну варту столиці, озброївши їх “репами” (стрілами, що гудуть при польоті), аби відганяти злих духів. Але й це не допомогло. Врешті-решт Кійоморі, який раніше нікого не слухав, погодився повернути столицю на старе місце. А непохитні самураї були так залякані, що тільки-но отримали наказ про повернення, залишили у Фукухарі все й поквапилися на кинуте зарище.

Взимку імператор повернувся у розгромлений й зруйнований Кіото. Це був політичний крах диктатури Тайра, але додалися ще й економічні скруті. У 1181–1182 рр. на країну впали неврохай: навесні й улітку дошкуляла посуха, восени й узимку – урагани й повінь. Майже весь урожай загинув. Як свідчить “Ходзьокі” (Нојокі – “Записки з клії”) Камо-но Тьомея, “Навесні тільки даремно орали, влітку – сіяли... була лише одна праця; жнив восени не було, взимку не було похвальнення при збиранні хліба” [Нојокі 1981, 50]. По всіх буддійських та синтоїстських храмах відправлялися молебні, але користі це не дало. А життя столиці залежало від села, бо Кіото міг харчуватися й існувати лише за рахунок підвозу продовольства. Ціни на хліб підскочили нечувано, золото перестало цінуватися. Країну заполонили натовпи жебраків.

Та 1181 рік був ще не найгіршим. Наступного року до всіх бід долучилися епідемія та холоди: голодні лісоруби не могли працювати, і на зиму Кіото залишився без паліса. Холод і голод робили з людей звірів: на дрова йшли дерев’яні зображення богів; люди тягли їх із храмів, рубали й кидали у вогонь. У столиці вимерло понад сорок дві тисячі жителів [Нојокі 1981, 54], померлих у провінціях ніхто не рахував. Голод, холод та епідемія знекровили Японію.

Першими повстали ченці знаменитої своїми храмами Нари. Вони виготовили дерев’яну кулю, назвали її “головою Кійоморі” і почали підкидати ногами. Диктатор, щоб покарати зухвалиців, послав 500 вершників, але з буддійськими храмами не легко було впоратись. Озброєні буддисти швидко розігнали самураїв, а декотрих захопили в полон, після чого “служителі всемилостивого Будди” повідрубували полоненим самураям голови і понастремлювали їх на кілки довкола осіпаного у віршах ставка Сарусава.

Розлючений Кійоморі кинув на Нару 40-тисячне військо на чолі із своїм сином Сігехіра. Розгорнувши кланові червоні прaporи, Тайра пішли на штурм давньо-японської столиці. Січа тривала цілий день, і лише надвечір настав зlam. Тайра захопили Нару, вирізали шість тисяч ченців, а потім, за наказом Сігехіри, спалили Нару. Згоріли знамениті нарські храми й палаці – гордість і святиня Японії; серед них храм Тодайдзі з найбільшим у світі бронзовим Буддою, який розплакався. Полум’я поглинуло священні буддійські сувої, а ченців, відлілих у цій бойні, розстрігли в мирян й розсіяли по горах разом із іншими мешканцями Нари; це місто зникло з карти. І тоді проти Тайра повстала вся Японія. Щоправда, південно-західну частину архіпелагу Кійоморі невдовзі приборкав, але на північному сході рух очолив інший впливовий самурайський клан – Мінамото; з ним Тайра впоратися не змогли.

Клан Мінамото зародився у першій половині IX ст., коли син імператора Сага був переведений із категорії члена сім’ї імператора до категорії підданих і отримав посаду Лівого міністра й нове ім’я – то був Мінамото Тору (822–895). Різке посилення клану пов’язане з Мінамото Цунетомо (917–961) – онуком імператора Сейва (858–876), котрого також перевели до категорії підданих. Середина X ст. ознаменувалася антифудзіварівськими заколотами, які придушило військо Цунетомо. За ці перемоги його рід отримав дві центральні провінції, що посилило авторитет і військово-економічну міць клану Мінамото.

Зі встановленням панування Тайра Кійоморі рід Мінамото очолив збройну боротьбу проти нового правителя, але зазів поразки. Двоє ватажків Мінамото

(Тамейосі та Йосітомо) загинули, а віцліхів воїнів клану або вбили, або вислали в дики ліси та гори воювати з айнами. Цієї важкої пори клан очолив Мінамото Йорітому (1147–1199).

Проте й позиції Тайра не були такими міцними, як здавалося. Тайра веде свій родовід від сина імператора Камму (782–806) принца Кадзурахарі. Але на межі Х–XI ст. єдність клану порушилась, і він розділився на кілька гілок: Ісе, Ходзьо, Камму, Сейва тощо [Taniguchi Gō, Torita Jiro 1975, 157], і не завжди стосунки між ними були мирними. Тайра Кійоморі так і не подолав до кінця цих чвар, а східна гілка дому Тайра – Ходзьо – взагалі виступила в наступній війні на боці Мінамото. Закріплю зв'язки Мінамото й Ходзьо одруження Йорітому (глави клану Мінамото) з Масако (1157–1225) – дочкою глави роду Ходзьо – Токімаси.

У розпалі політичних баталій 1181 року тяжко захворів і “згорів” від високої температури 64-річний Тайра Кійоморі. Своєрідним некрологом йому стали слова “Хейке-моногатарі” – військової епопеї XIII ст. “Був Кійоморі могутнім і владним, по всій країні громіло його грізне ім'я, і все ж, в одну мить на дим пепетворившись, розвівся він в небесах над столицею. Лише кістки ще недовго лишались, та незабаром пісок прибережний засипав кістки і, змішавшись з землею, вони розсипалися прахом” [Повесть... 1982, 29].

Після смерті Кійоморі клан очолив його другий син Тайра Мунеморі, який опинився в цілковитій ізоляції, тому й почав пом'якшувати політичний курс. Повернули священий сан і храми з угіддями нарським ченцям, почалася відбудова храму Тодайдзі, після загальної амністії повернулися із заслань репресовані аристократи. Але для порятунку правління Тайра цього вже було замало, бо з півночі на Кіото сунули самураї Мінамото.

Загартовані у війнах з айнами, північні самураї навіть для самураїв південного заходу Японії були дикими й кровожерними. Про них писали, що луки їхні “настільки тугі, що зігнути їх під силу п'ятьом-шістьом міцним чоловікам, а їхні стріли пробивають навіть подвійний і потрійний обладунок... Хто б не поліг у бою – батько чи син, сунуть вони вперед і вперед, прямо по трупах, і продовжујуть битись” [Повесть... 1982, 260–261]. Тайра були “левами серед овець” (тобто серед рафінованих аристократів), але встояти проти залізних військ Мінамото вони не могли. Тим більше, що проти стотисячного війська Тайра, “північні” зібрали під свої білі прапори удвічі більшу силу [Повесть... 1982, 259]. Не дивно, що після кількох відчутних поразок, зазнавши жахливих втрат, Тайра 1183 року мусили залишити столицю і під натиском Мінамото тікати на південь, до остріва Сікоку, прихопивши й малолітнього імператора Антоку (онука покійного Кійоморі). Тайра спересердя спалили значну частину Кіото, який ще не встигли відбудувати після знаменитого перенесення столиці у Фукухару.

Трагедію столиці поглибило взяття її Мінамото. “Дікі” самураї “заполонили столицю, вривалися до будинків, чинили пограбування і розбій. Не пожаліли навіть храмових володінь,... косили в полях недозрілій рис для коней, ламали комори, забирали добро, грабували переходжих на вулицях, роздягали догола й відбирали одяг” [Повесть... 1982, 373]. 1184 року Мінамото посадили на трон нового *tenno* (Готоба), причому вперше цей ритуал відбувся без священих імператорських регалій (меча, яшми, дзеркала), що лишалися в Антоку. До всіх бід додалась і схизма серед імператорського роду.

Морська битва, вирішальна для долі Японії, сталася 1185 року біля мису Данно-Ура. Мінамото виставили три тисячі суден (точніше човнів) на чолі з адміралом Куро Йосіцуна – “обличчям білій, ростом куций, а зуби стирані уперед” [Повесть... 1982, 519]. Тайра мали тисячу суден, але “червоні” сподівалися подолати на воді “північних”, що звикли битись у горських лісах, а не на морі [По-

весь... 1982, 52]. Та надії не справдились. Тайра були розгромлені віцент, а їхній ватажок Мунеморі потрапив у полон. Потонув зі священним мечем богині Сонця Аматерасу (однією з імператорських регалій) імператор Антоку, і лише скриньку з яшмою підібрав з води самурай Цунсхара з Катаокі [Повесть... 1982, 53]. За наказом Ходзьо Токімаси весь клан Тайра винищили. Малихтопили у воді або живими закопували в землю, а доросліших душили або кололи кінджалами. Всім полоненим самураям повідрубували голови.

Жахливим завершенням війни став землетрус 1185 року, коли “гори розпадались і засипали ріки, море... затопило сушу... У столиці жден храм, жден будинок, пагода чи мавзолей не вціліли...” [Ноjoki 1981, 59]. Жах охопив людей. У таких болісних муках народжувалась у Японії нова політична система – військово-самурайська диктатура “сьюгунат”.

Диктатура Тайра стала першою спробою встановити в Японії владу військових. Вона підказала вихід із глибокої соціально-економічної і політичної кризи, в якій опинилася “Країна Вранішнього Сонця” після розвалу централізованої бюрократичної держави в IX ст. Кризи, яка тривала протягом століть. І хоча Тайра, через певні політичні та економічні прорахунки, програли боротьбу за владу, досвід диктатури згодом використали наступники Мінамото й Ходзьо. Ім вдалося відродити японську державність за допомогою військових, зберегти суверенітет, культурну й етнічну самобутність “Країни Вранішнього Сонця”.

¹ Скажімо, від бохайців японці запозичили брелоки-нешце (*netsuke*), що стали, з часом, одним із символів японської культури [Шавкунов, Семениченко 1989, 209].

² Айні – один з найбільших народів умовно автохтонного населення Японських островів. Японці називали їх *ebisu* (“варвари”).

ДЖЕРЕЛА

Повесть... 1982. Повесть о доме Тайра: Эпос (XIII в.). Пер. со старояп. И. Львовой. Москва.

Тайхорё. 1985. Свод законов “Тайхорё”: 702–718. XVI–XXX законы. Москва.

Gukansho. 1967. Tokyu.

Nojoki. 1981. Tokyu.

ЛІТЕРАТУРА

Воробьев М. В. 1990. Японский кодекс “Тайхо Ёро рё” (VIII в.) и право раннего средневековья. Москва.

Гумилев Л. Н. 1967. Древние тюрки. Москва.

История Азии. 1970. История стран зарубежной Азии в средние века. Москва.

Кузнецов Ю. Д., Навлицкая Г. М., Сырицын И. М. 1988. История Японии. Москва.

Мещеряков А. Н. 1988. Герои, творцы и хранители японской древности. Москва.

Симонова-Гудзенко Е. К. 1989. История древней и средневековой Японии. Москва.

Шавкунов Э. В., Семениченко Л. Е. 1989. “Приморье в составе государства Бохай”. История Дальнего Востока СССР с древнейших времен до XVII века. Москва.

Taniguchi Gō, Tōnita Jiro. 1975. Nihon shi jiten. Tokyu.

